

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

PŮJČKY, ÚVĚRY A ZADLUŽENOST

V ČESKÝCH DOMÁCNOSTECH

Kamila Fialová a Martina Mysíková
Sociologický ústav AV ČR

Výzkumná zpráva pro Českou spořitelnu, a.s.
7.9.2023

Studie vznikla na základě Memoranda o spolupráci mezi Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. a Českou spořitelnou, a.s., ze dne 25.10.2022.

EXECUTIVE SUMMARY

V čem můžou být půjčky a úvěry prospěšné a jaká jsou jejich rizika?

- Využívání půjček a úvěrů je jedním z pilířů finanční odolnosti a stability domácností. Půjčky a úvěry domácností jsou běžné ve všech vyspělých zemích, přičemž nutně nemusí mít k negativní důsledky. Moderní společnost je zvyklá žít alespoň částečně na úvěr a půjčky jsou rozšířené ve všech skupinách napříč obyvatelstvem. Zadlužení má však ve vztahu k finanční odolnosti domácností dvojsečný vztah. Na jednu stranu může přístup k půjčkám a úvěrům zlepšit odolnost domácností vůči finančním šokům a umožňuje domácnostem zvýšit jejich blahobyt tím, že usnadňuje vyrovnávat spotřebu v průběhu života. Na druhou stranu ale vysoká míra zadlužení domácností snižuje odolnost vůči finančním šokům do budoucna. Nadměrné zadlužení může být znamením, že domácnost svou finanční situaci nemusí zvládat a tedy není finančně odolná.
- Z hlediska možných dopadů je třeba rozlišovat mezi zadlužením a nadměrným zadlužením, tedy předlužením. Předlužení znamená situaci, kdy domácnosti mají problém splácet své dluhy, což může způsobovat finanční stres a ohrožovat existenční potřeby domácností. Zejména u domácností s nízkými příjmy a nižší životní úrovní se mohou splátky snadno stát neúnosně vysokými vzhledem k příjmům. Takové domácnosti jsou pak nejvíce ohroženy negativními dopady nadměrného zadlužení.
- Tato studie využívá dva přístupy měření předlužení: objektivní a subjektivní. Objektivní přístup analyzuje poměr měsíčních splátek k měsíčním disponibilním příjmům domácností a za předlužené považuje domácnosti, jejichž podíl splátek na příjmu je vyšší než 30 %. Subjektivní přístup je založen na hodnocení finanční situace samotnými domácnostmi a na hodnocení finančních potíží, kterou pro ně splátky půjček a úvěrů představují. Za známky finančních potíží zde považujeme zpoždění s platbami nebo obtíže vyjít s měsíčním příjmem.

Jak jsou zadlužené české domácnosti v evropském srovnání?

- Česko patří v mezinárodním pohledu mezi evropské země s nižším zadlužením domácností. Celkový sektor dluh domácností v roce 2021 byl 34 % hrubého domácího produktu (HDP). Průměrný podíl za celou EU-27 přitom dosahoval 58 %. Většina zemí střední a východní Evropy má zadlužení nižší, naopak většina západoevropských zemí má zadluženost domácností vyšší. Celková úroveň dluhu domácností jako podíl na HDP se v Česku výrazněji nemění od roku 2013.
- Jedním z ukazatelů míry zátěže, kterou pro domácnosti jejich půjčky představují, je podíl výše celkového dluhu na celkovém ročním disponibilním příjmu domácností. Ukazatel přibližuje schopnost domácností splácet závazky ze svých příjmů. I v tomto ohledu lze zadlužení českých domácností ve srovnání s ostatními evropskými domácnostmi hodnotit jako relativně nízké. Zatímco v Česku v roce 2021 dluh sektoru domácností dosahoval 61 % jeho příjmu, všechny západoevropské země a také některé země středo- a východoevropského regionu dosahovalo hodnot výrazně vyšších.
- O výraznějších problémech českých domácností se splácením svých dluhových závazků nesvědčí ani údaje o podílu osob žijících v domácnostech, které měly v posledních dvanácti měsících zpoždění se splátkami půjček nebo úvěrů. Zatímco evropský průměr se v roce 2021 nacházel na 2,5 %, v Česku byl tento podíl 0,5 %.

- I přestože celková data hodnotí schopnost českých domácností splácet své půjčky relativně příznivě, dlouhodobě existuje v Česku velmi velká skupina lidí, kteří své půjčky řídit nezvládli a dostali se do exekučního řízení.

Jaké faktory ovlivňovaly předluženost českých domácností v roce 2023?

- Půjčky a úvěry si častěji berou muži než ženy, domácnosti s dětmi, a domácnosti v nájemném bydlení. Výrazně méně často si půjčují nízkopříjmové domácnosti, což může souviset s dostupností půjček. Stejně tak domácnosti s dlouhodobou finanční rezervou nebo ty, které zpravidla neutratí celý svůj měsíční příjem, si půjčují výrazně méně často.
- Zhruba polovina z domácností, jejichž měsíční splátky přesahují 30 % čistého měsíčního příjmu, mají zároveň i finanční potíže ve smyslu zpoždění s platbami nebo mají obtíže vyjít s příjmem. Zároveň ale druhá polovina těch s relativně vysokými splátkami takové finanční potíže nemá. A z opačného pohledu jen čtvrtina zadlužených s finančními potížemi má zároveň relativně vysoké splátky. Hodnocení předlužení domácností podle relativní výše splátek nebo finančních potíží tedy částečně zachycuje odlišné skupiny domácností. Ti, kdo mají relativně vysoké splátky, mohou svou finanční situaci zvládat bez problémů, na druhou stranu splátky těch, kdo mají finanční potíže, jsou často relativně nízké.
- Některé faktory vedou častěji k předluženosti jak ve smyslu vysoké relativní výše splátek, tak ve smyslu finančních potíží. Nízký příjem zvyšuje pravděpodobnost předluženosti v obou ohledech, výrazněji však ve smyslu subjektivně vnímaných finančních potíží. Nejvíce se to projevuje u domácností s měsíčním čistým příjmem do 11 tisíc Kč na osobu. Jejich splátky půjček a úvěrů přesahují 30 % jejich příjmů čtyřikrát pravděpodobněji, než u domácností s dvojnásobným a vyšším příjmem. Ovšem pravděpodobnost, že mají tyto nízkopříjmové domácnosti zpoždění s platbami anebo obtíže vyjít s příjmem, je oproti vysokopříjmovým domácnostem téměř desetinásobná.
- Domácnosti disponující dlouhodobou finanční rezervou jsou méně často předlužené relativně vysokými splátkami úvěru a mají také výrazně méně často finanční potíže. Tvorba dlouhodobé rezervy naznačuje plánování do budoucna, spojené s vyšší finanční odolností.
- Počet půjček, úvěrů či nedoplatků také významně ovlivňuje pravděpodobnost předlužení. Ti, kdo mají jen jednu nebo dvě půjčky, mají často nižší relativní splátky a méně často finanční potíže než ti, kdo mají více půjček.
- Domácnosti nakupující na splátky jsou předluženy relativně vysokými splátkami úvěrů méně často než domácnosti s jinými typy půjček a úvěrů, což naznačuje, že nákupy na splátky představují spíše nižší částky a splátky celkově méně zatěžují domácnosti. Půjčky od nebankovních institucí jsou častěji spojeny s finančními potížemi domácností.
- Domácnosti platící nájem jsou vzhledem k dodatečnému výdaji oproti vlastníkům bez hypotéky častěji předluženy v obou ohledech. Domácnosti s hypotékou jsou častěji zatíženy relativně vysokými splátkami úvěrů. Přesto se kvůli nim významně méně často dostávají do finančních potíží než vlastníci bez hypotéky. Podobný efekt spatřujeme i u vzdělání. Zatímco respondenti s vysokoškolským vzděláním mají výrazně častěji relativně vysoké splátky než ti se základním vzděláním, do finančních potíží se dostávají méně často.

1. ÚVOD

Finanční odolnost představuje schopnost udržet si životní úroveň v případě finanční a ekonomické nouze (McKnight, 2019). Jde o dynamický koncept adaptace domácností na nepříznivé podmínky. Finanční odolnost domácností ovlivňuje i jiné než ekonomické stránky života domácností, jako je blahobyt, úroveň vzdělání, stabilita rodin či míra spoléhání se na stát, a může mít širší společenské dopady včetně vlivu na stabilitu finančního systému.

Data Global Findex databáze Světové banky z roku 2021 ukazují, že hlavním zdrojem finančních prostředků Čechů pro použití v případě finanční nouze jsou úspory (59 %) a rodina a přátelé (25 %). Pouze 5 % respondentů uvedlo, že by hlavním zdrojem byla půjčka od banky, zaměstnavatele, či jiné finanční instituce. Přesto, podíl respondentů, kteří si v posledním roce vypůjčili nějaké peníze (z jakéhokoli důvodu a z jakéhokoli zdroje) v Česku v roce 2021 dosahoval 42 % obyvatel starších 15 let. Nejčastěji si lidé peníze vypůjčovali od finanční instituce (31 %) a rodiny a přátel (13 %).

Obecně můžeme rozlišit čtyři základní pilíře finanční odolnosti: (1) ekonomické zdroje – úspory či jiná likvidní aktiva, včetně krátkodobé finanční rezervy (viz předchozí studie); (2) finanční produkty a služby, kam patří i přístup k půjčkám a úvěrům; (3) finanční způsobilost a finanční gramotnost a (4) sociální kapitál.¹ Úroveň finanční odolnosti domácností lze pak měřit několika způsoby, přičemž ukazatele zadlužení jsou jedním z nich.

Půjčky a úvěry domácností jsou běžné ve všech vyspělých zemích, přičemž nutně nemusí vést k negativním důsledkům. Moderní konzumní společnost je zvyklá žít alespoň částečně na úvěr a půjčky jsou rozšířené ve všech demografických skupinách napříč populací (Dyan, 2009). Zadlužení má ve vztahu k finanční odolnosti domácností dvojsečný vztah.

Na jednu stranu může přístup k půjčkám a úvěrům zlepšit odolnost domácností vůči finančním šokům a umožňuje domácnostem zvýšit jejich blahobyt tím, že usnadňuje vyrovnávat spotřebu v průběhu života. Příkladem může být dlouhodobá půjčka na vzdělání nebo hypotéka na nákup domu u mladých lidí, jejichž současný příjem je nižší než očekávaný příjem v budoucnu, kdy mohou očekávat vytvoření značných úspor. V takových případech může mít dokonce pro růst životní úrovně domácností přístup k úvěrům důležitější roli než tvorba úspor. Dluh tedy představuje určité znamení, že domácnost umí tento adaptační mechanismus použít.

Na druhou stranu ale vysoká míra zadlužení domácnosti snižuje odolnost vůči finančním šokům do budoucna. Nadměrné zadlužení může být znamením, že domácnost svou finanční situaci nemusí zvládat a tedy není finančně odolná. Nejčastější hrozbu v tomto smyslu může představovat vícečetné zadlužení, které může ohrozit celkovou stabilitu domácnosti. Jasným znakem toho, že domácnost své půjčky neumí zvládat, je pak to, že se nachází v exekučním řízení. Hojně rozšířené nadměrné zadlužení a následné exekuce mohou ovlivnit soudržnost a stabilitu celé společnosti.

Podle teorie životního cyklu či permanentního důchodu (Modigliani, 1966, Friedman, 1957) racionální spotřebitel při svém rozhodování bere v úvahu současný a budoucí důchod a optimalizuje spotřebu během svého života tak, aby udržel svou spotřebu rovnoměrnou (podrobněji viz Betti et al., 2007). To znamená, že vzít si úvěr či půjčku je za určitých okolností

¹ Podle Salignac et al. (2019), v návaznosti na Muir et al. (2016).

a v různých fázích životního cyklu optimální, zejména v dřívějších fázích. Z této teorie vyplývá, že zadluženost by měla obecně klesat s věkem.

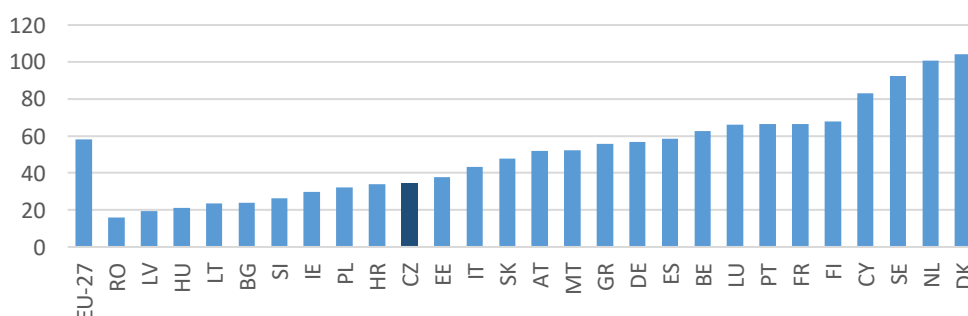
V realitě pak míru zadlužení domácností ovlivňují i nedokonalosti úvěrového trhu a omezení v přístupu k půjčkám a úvěrům. Zadlužení domácností je tedy výsledkem působení faktorů na straně poptávky po půjčkách a úvěrech a jejich nabídky. Faktory na straně poptávky zahrnují mimo jiné pohlaví, věk, vzdělání a vlastnictví bydlení, očekávané budoucí příjmy a výdaje. Faktory na straně nabídky jsou mimo jiné přístup k finančním službám a produktům, efektivnost úvěrového trhu a související regulace a finanční inovace. Mnoho z těchto faktorů souvisí se stupněm hospodářského rozvoje země. Obecně proto domácnosti v bohatých zemích mají větší potřebu půjček a úvěrů a lepší přístup k nim než domácnosti v chudých zemích.

Omezený přístup k využívání půjček a úvěrů v zemích s nízkou mírou zadluženosti může znemožňovat vyrovnávání spotřeby domácností v čase. Může také nepříznivě ovlivnit schopnost vyrovnat se s finančními šoky, a tím snižovat blahobyt domácností. Ačkoli se omezení v přístupu k půjčkám a úvěrům může v jednotlivých zemích odlišovat v závislosti na charakteristikách finančního systému, dopady se obecně liší pro jednotlivé typy domácností. Obecně lze říci, že ženy, mladí lidé, rozvedení, samostatně výdělečně činní nebo nezaměstnaní, větší domácnosti a domácnosti s nižšími příjmy a nižším majetkem mají horší přístup k úvěrům (Blanc et al., 2015).

2. ZADLUŽENÍ ČESKÝCH DOMÁCNOSTÍ V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

Česko patří v mezinárodním pohledu mezi evropské země s nižším zadlužením domácností (Graf 1). Celkový dluh domácností v roce 2021 dosahoval 34 % hrubého domácího produktu (HDP). Průměrný podíl za celou EU-27 přitom dosahoval 58 %. Většina zemí střední a východní Evropy má zadlužení nižší, jen domácnosti na Slovensku a v Estonsku jsou více zadlužené ve srovnání s těmi českými. Stejně tak naprostá většina západoevropských zemí má vyšší zadluženost domácností, nejvíce Dánsko, Nizozemí a Švédsko.

Graf 1. Celkový dluh sektoru domácností v EU (2021, % HDP)

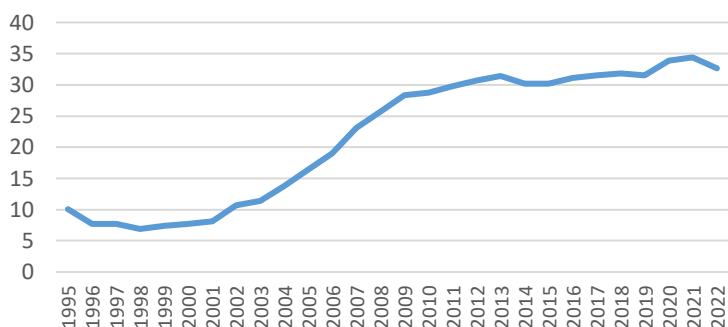
Zdroj: Eurostat (TIPSPD22)

Poznámka: Zahrnuje sektor domácností a neziskových institucí obsluhujících domácnosti. Konsolidovaná data (nezahrnují transakce v rámci sektoru).

Celková úroveň dluhu domácností jako podíl na HDP se v Česku příliš nemění od roku 2013 (Graf 2). K nejvýraznějšímu růstu došlo po roce 2003 z úrovně okolo 10 % na úroveň okolo

30 % v roce 2009. Prudký nárůst zadlužení v tomto období může být považován za přirozený důsledek hospodářského rozvoje země a prohlubování finančních trhů. Nástup ekonomické recese navazující na globální finanční krizi růst zadluženosti zpomalil, v posledních letech zde nedochází k výraznějším výkyvům a úroveň zadluženosti českých domácností se poměrně stabilizovala.

Graf 2. Celkový dluh sektoru domácností v Česku, 1995-2022 (% HDP)

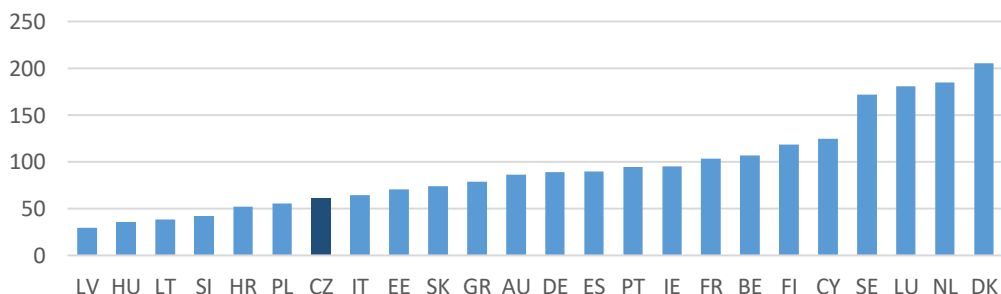

Zdroj: Eurostat (TIPSPD22)

Poznámka: Zahrnuje sektor domácností a neziskových institucí obsluhujících domácnosti. Konsolidovaná data (nezahrnují transakce v rámci sektoru).

K zachycení toho, jak velkou zátěží jsou pro domácnosti jejich půjčky, se používá ukazatel podílu celkového dluhu na celkovém ročním disponibilním příjmu domácností (*debt-to-income ratio*). Tento ukazatel přibližuje schopnost domácností splácet svoje závazky ze svých příjmů. Situaci zachycenou v celkovém makroekonomickém pohledu udává Graf 3. I v tomto ohledu si české domácnosti ve srovnání s ostatními evropskými domácnostmi vedou poměrně dobře. Zatímco v Česku se *debt-to-income ratio* v roce 2021 nacházel na 61 %, všechny západoevropské země a také některé země stredo- a východoevropského regionu dosahovaly hodnot výrazně vyšších.

Graf 3. Debt-to-income ratio v evropských zemích, 2021 (%)

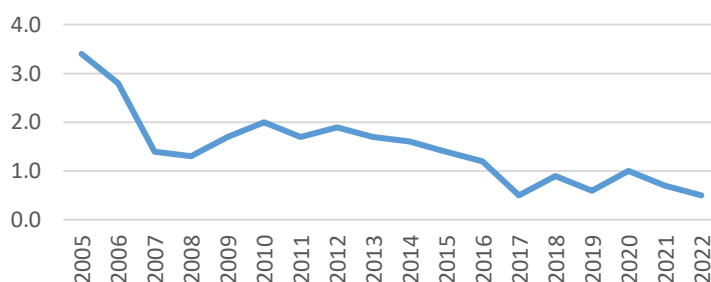

Zdroj: Eurostat (TEC00104)

Poznámka: Zahrnuje sektor domácností a neziskových institucí obsluhujících domácnosti. Konsolidovaná data (nezahrnují transakce v rámci sektoru).

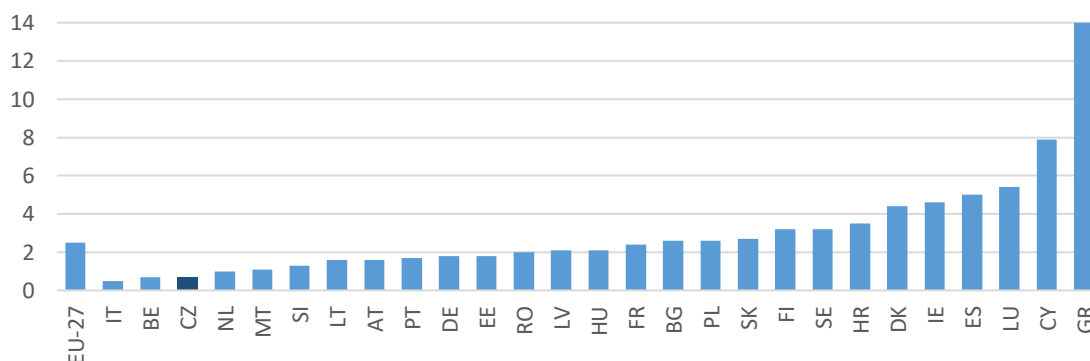
O výraznějších problémech českých domácností se splácením svých dluhových závazků nesvědčí ani údaje o podílu osob žijících v domácnostech, které měly v posledních dvanácti měsících zpoždění se splátkami půjček nebo úvěrů. Od roku 2017 nepřesáhl podíl těchto lidí 1 %, přičemž předtím se mezi lety 2007-2016 pohyboval mezi 1 % a 2 % (Graf 4). Pro srovnání, evropský průměr se v roce 2021 nacházel na 2,5 %, zatímco v Česku byl pětina, 0,5 % (Graf 5). V některých zemích přesahoval 5 % (Španělsko, Lucembursko, Kypr), v Řecku dokonce dosahoval 14 %.

Graf 4. Podíl osob žijících v domácnostech, které měly za posledních dvanáct měsíců zpoždění v platbách splátek splátkového prodeje nebo jiných úvěrů, Česko (% populace)

Zdroj: Eurostat (ILC_MDES08)

Graf 5. Podíl osob žijících v domácnostech, které měly za posledních dvanáct měsíců zpoždění v platbách splátek splátkového prodeje nebo jiných úvěrů, 2021 (% populace)

Zdroj: Eurostat (ILC_MDES08)

I přestože celková data hodnotí schopnost českých domácností splácet své půjčky relativně příznivě, dlouhodobě existuje v Česku velká skupina lidí, kteří své půjčky řídit nezvládli a dostali se do exekučního řízení. V roce 2022 zde takových osob bylo 668 tis., což je výrazných 7,6 % všech obyvatel země (včetně dětí). Přitom 149 tis. z nich čelí dokonce deseti nebo více exekucím. Průměrný počet exekucí na fyzickou osobu v roce 2022 dosahoval 6,1 (v roce 2021 6,4).

3. PŘÍSTUPY K MĚŘENÍ NADMĚRNÉHO ZADLUŽENÍ

Hlavní proud odborné literatury se zaměřuje na faktory vedoucí k zadlužování a na jeho důsledky. Ačkoli většinu půjček domácnosti splácí bez problémů, nadměrné zadlužení má řadu negativních aspektů. Jako častá příčina negativních důsledků zadlužení bývá uváděna nízká finanční gramotnost (Atkinson a Messy, 2012, McKnight, 2019), naopak často uváděným důsledkem zadlužení je psychická zátěž (Shen et al., 2014).

Proto je třeba rozlišovat mezi zadlužením a nadměrným zadlužením, tedy předlužením. Předlužení znamená situaci, kdy domácnosti mají problém splácet své dluhy, což může způsobovat finanční stres a ohrožovat existenční potřeby domácností. Zejména u domácností s nízkými příjmy a nižší životní úrovní se mohou splátky snadno stát neúnosně vysokými vzhledem k příjmům. Takové domácnosti jsou pak nejvíce ohroženy negativními dopady nadměrného zadlužení.

Dosud neexistuje jednotně uznávaná definice předluženosti, tj. neexistuje shoda na tom, kde stanovit hranici mezi přiměřeným a nadměrným zadlužením. Nicméně předchozí výzkum poukazuje na souvislost mezi relativně vysokými splátkami, pravděpodobností obtíží vyjít s příjmy a čtenějšími zpožděními s platbami účtů či splátek (např. Rinaldi a Sanchez-Arellano, 2006). Obecně se rozlišují tři přístupy k měření předlužení: subjektivní, objektivní a administrativní (Betti et al., 2007).

- a) **Subjektivní přístupy** staví na hodnocení finanční situace samotnými domácnostmi a na hodnocení míry finanční zátěže, kterou pro ně splátky půjček a úvěrů představují.

Při použití subjektivního přístupu Betti et al. (2007) pozorovali negativní vztah mezi úrovní zadluženosti a předluženosti v jednotlivých zemích. Zjistili, že předlužení se častěji vyskytuje v zemích s nízkou mírou zadlužení než v zemích s vysokou mírou zadlužení. Důvodem může být skutečnost, že v zemích s nízkou mírou zadlužení je trh spotřebitelských úvěrů omezen, takže úvěr si pravděpodobně vezmou pouze domácnosti v naléhavé finanční situaci; tyto domácnosti se následně nejčastěji potýkají s problémy se splácením dluhu.

- b) **Objektivní přístupy** analyzují poměr splátek dluhů k příjmům domácností, poměr dluhů k aktivům či poměr spotřeby k příjmům (Anioła a Gołas, 2012, McKnight, 2019).

Anioła-Mikołajczak (2016) na polských datech ukázala, že nejvyšší pravděpodobnosti objektivně měřeného předlužení dosahují domácnosti se staršími členy, jednočlenné domácnosti, domácnosti s nižším vzděláním a nízkopříjmové domácnosti. Domácnosti s nízkými příjmy jsou navíc často považovány za vysoce rizikové dlužníky a často mají horší přístup k běžným bankovním službám anebo jsou jim nabízeny půjčky s vyššími úrokovými sazbami (Flaherty a Banks, 2013). Obecně jsou domácnosti s nízkými příjmy náchylnější k předlužení, a dokonce k platební neschopnosti, protože poměr jejich splátek k příjmům se může snáze stát nezvládnutelně vysokým.

- c) **Administrativní přístupy** používají oficiální údaje, například podíl osob v exekučním řízení.

4. DATA A ANALYZOVANÉ PROMĚNNÉ

Stejně jako u indikátorů příjmové chudoby, finanční dostupnosti bydlení, zatížení náklady na bydlení či podobných oblastí finanční situace domácností i u nadměrné zadluženosti rozlišujeme v této studii objektivní a subjektivní přístup.

Jedním z nejběžnějších ukazatelů objektivního přístupu je *debt service-to-income ratio* (DSTI), který měří podíl výše měsíčních splátek ku měsíčnímu disponibilnímu příjmu domácností. Určení hranice nadměrného zadlužení (dále předlužení) je teoreticky obtížné, ale v předchozí literatuře se často stanovuje 30% hranice (Wałęga a Wałęga, 2021, D'Alessio a Iezzi, 2013, 2016).

Relativní zatížení splátkami půjček a úvěrů se pak může lišit podle dalších finančních závazků a životních situací jednotlivých domácností, které zpravidla nelze objektivně zachytit. Proto se také zejména v poslední dekádě začíná přikládat větší pozornost subjektivním hodnocením situace samotnými domácnostmi. Subjektivní ukazatele nadměrného zadlužení zkoumají hodnocení finanční situace samotnými domácnostmi, například zpoždění s platbami či obtíže vyjít s příjmy.

Data použitá v této studii pocházejí z výběrového šetření agentury Ipsos pro Českou spořitelnu, a.s. Kvantitativní dotazování na reprezentativním vzorku české populace probíhalo od 9. 6. do 16. 6. 2023 prostřednictvím online strukturovaných rozhovorů (Computer Assisted Self-Interviews). Vzorek 2060 respondentů ve věku 18–65 let odpovídá svým složením z hlediska pohlaví, věku, vzdělání, regionů a velikosti místa bydliště struktuře české populace.

Vysvětlované proměnné a popis modelů:

(1) **Zadluženost: půjčky a úvěry**

Analýza zahrnuje všechny respondenty. Zadluženost nabývá hodnoty jedna, pokud respondenti uvedli, že mají v současnosti nějaké úvěry, půjčené peníze nebo nedoplatky, naopak hodnoty nula nabývá, pokud uvedli, že nikoli. Půjčky, úvěry či nedoplatky má 46,1 % respondentů. Analýza aplikuje logistický regresní model.

V dalších analýzách se zabýváme jen vzorkem zadlužených (950 respondentů).

(2) **Objektivní předlužení: měsíční splátky tvoří více než 30 % čistých měsíčních příjmů.**

Při posuzování objektivního předlužení se zpravidla určí podíl měsíční splátky a částky měsíčních čistých příjmů. V datech IPSOS ovšem respondenti u obou částek volili z intervalů. U výše splátek i měsíčního příjmu byly proto pro analýzu dosazeny střední hodnoty intervalů, což ale vede k velké nepřesnosti výsledného podílu. Objektivní zadluženost nabývá hodnoty jedna, pokud podíl splátek na příjmu činil více než 30 %, v opačném případě nabývá hodnoty nula. Relativně vysoké splátky uvedlo 24,2 % respondentů. Analýza aplikuje logistický regresní model.

(3) **Subjektivní předlužení: zpoždění s platbami nebo obtíže vyjít s příjmem.**

Respondenti uváděli, zda se oni nebo jejich domácnost během posledních 12 měsíců dostali do takových finančních problémů, že nebyli schopni zaplatit v termínu některou z následujících plateb: nájemné, úhrada za užívání bytu, fond oprav; platby za teplo, elektřinu, plyn, vodu; splátka hypotéky nebo půjčky na byt/dům, kde žijí; splátky ostatních půjček, úvěrů a leasingu; telefon,

internet, školné, léčebné výlohy. Celkově mělo zpoždění s alespoň s jednou z těchto plateb 16,5 % respondentů; mezi těmi, kdo mají nějaké půjčky a úvěry, to bylo 22,0 %.

Některé domácnosti se sice mohou snažit vyhnout zpožděním s platbami, ale přesto zažívat finanční nedostatek. Druhým kritériem subjektivní předluženosti je tedy subjektivní hodnocení domácností, jak vycházejí s příjmy, se šesti možnými odpověďmi: s velkými obtížemi, s obtížemi, s menšími obtížemi, docela snadno, snadno, velmi snadno. Velmi velké či velké obtíže celkově pociťuje 25,7 % respondentů; mezi těmi, kdo mají nějaké půjčky a úvěry, to bylo 34,0 %.

Subjektivní zadluženost nabývá hodnoty jedna (42,0 % zadlužených), pokud měli respondenti zpoždění s platbami nebo měli (velké) obtíže vyjít s příjmem, v opačném případě nabývá hodnoty nula. Analýza aplikuje logistický regresní model.²

Vysvětlující proměnné:

Mezi charakteristiky, u kterých předpokládáme souvislost se zkoumanými vlivy, patří v první řadě demografické charakteristiky jako pohlaví, věk a vzdělání. Šetření zahrnuje respondenty ve věku 18 až 65 let a věk je definován ve třech kategoriích (referenční skupinu tvoří respondenti ve věku 50–65 let). Vzdělání vstupuje do analýzy ve třech kategoriích (ref. základní vzdělání).

Struktura domácností z hlediska pracovní aktivity je zahrnuta ve formě podílu pracujících (ti, kdo mají příjem ze zaměstnání nebo podnikání) na celkovém počtu členů domácnosti (včetně dětí). Tato pracovní intenzita domácností je pak překódována na „nízkou“ s podílem pracujících 0,25–0,49, „vyšší“ s podílem 0,50–0,74 a „vysokou“ s podílem více než 0,75 (ref. „velmi nízká“ s podílem nižším než 0,25).

Počet dětí (do 18 let včetně) rozděluje respondenty na skupiny s jedním dítětem a se dvěma a více dětmi (ref. bezdětní). Další proměnné tvoří skupiny sezdáných či nesezdáných partnerů a svobodných (ref. rozvedení a ovdovělí).

Při dotazování na čistý měsíční příjem domácnosti respondenti uvádějí jeden z deseti příjmových intervalů. V analýze není možné použít přímo tyto intervaly, neboť stejný příjmový interval poskytuje pro různě velké domácnosti odlišnou informaci. Z definovaných intervalů byla tedy nejdříve stanovena střední hodnota intervalu (u spodního intervalu do 10 tisíc Kč byla dosazena částka 8 tisíc a u horního intervalu nad 80 tisíc částka 90 tisíc Kč) a následně odvozen čistý měsíční příjem na člena domácnosti. Kvůli případným nepřesnostem posléze nejsou v analýze použity částky, ale příjem na člena je znovu rozdělen do intervalů, v tomto případě podle přibližných kvartilů příjmového rozdělení. Do analýzy tak vstupují tři příjmové kategorie, s čistým měsíčním příjmem domácnosti na osobu do 11 tisíc Kč, 11 až 15 tisíc Kč a 15 až 22 tisíc Kč (ref. více než 22 tisíc Kč).

Finanční situace se výrazně liší pro vlastníky svého obydlí a pro nájemce. Rozlišujeme vlastníky, kteří splácejí hypotéku, a respondenty, kteří platí nájem (ref. vlastníci bez hypotéky).

² Pozorování s chybějícími hodnotami vysvětlovaných či vysvětlujících proměnných („nevím“, bez odpovědi) nejsou v analýzách uvažovány.

Dlouhodobá finanční rezerva (DFR) může mít vliv nejen na to, zda si domácnosti berou úvěry či půjčky, ale i ovlivňovat výši úvěrů a tedy výši splátek a jejich zátěž pro rozpočet domácností. Respondenti byli dotázáni, zda mají aktuálně vytvořenou nějakou DFR (ref. nemají vytvořenou). Finanční situaci domácností dále zachycuje dvojice proměnných popisujících, zda jsou domácnosti na konci běžného měsíce schopny ušetřit nějaké peníze, či nedokáží ušetřit peníze, ale nemusejí čerpat z úspor nebo si půjčovat peníze jinde (vyjdou „akorát“) (ref. musejí sahat do úspor nebo si půjčovat). Tato dvojice proměnných je zahrnuta pouze v modelu (1) zkoumající pravděpodobnost, že si lidé půjčují.

Naopak modely (2) a (3) zkoumající objektivní a subjektivní předluženost zahrnují navíc dvě proměnné zachycující půjčky rizikovější povahy: nebankovní půjčky (ref. nemají nebankovní půjčky) a nákup na splátky (ref. nenakupovali na splátky). A nakonec proměnné informující, zda mají respondenti v současnosti jeden úvěr, půjčku či nedoplatky, dva, nebo tři (ref. 4 a více).

Regionální rozdíly jsou uvažovány podle velikosti místa bydliště respondentů. Do analýzy vstupuje pět kategorií (do 1 000 obyvatel, 1 001 až 5 000 obyvatel, 5 001 až 20 000 obyvatel, 20 001 až 100 000 obyvatel, více než 100 000 obyvatel), přičemž z kategorie velkých měst je vyčleněn kraj Praha (ref. Praha).

5. VÝSLEDKY ANALÝZY DAT ŠETŘENÍ IPSOS

Zhruba polovina z těch, jejichž měsíční splátky přesahují 30 % čistého příjmu domácnosti, mají zároveň i zpoždění s platbami nebo (velké) obtíže vyjít s příjmem (Tabulka 1). Zároveň ale druhá polovina z těch, které objektivní přístup považuje za předlužené, za předlužené subjektivním přístupem považovat nelze, neboť nemají ani zpoždění s platbami, ani nemají obtíže vyjít s příjmem. Naopak jen zhruba čtvrtina subjektivně předlužených má zároveň relativně vysoké splátky. To naznačuje, že objektivní a subjektivní přístup zachycuje odlišné skupiny domácností. Ti, kdo mají relativně vysoké splátky, mohou svou finanční situaci zvládat bez problémů, na druhou stranu splátky těch, kdo mají finanční potíže, často mohou být relativně malé.

Tabulka 1 Objektivní versus subjektivní předlužení (%)

Objektivní předlužení:		Subjektivní předlužení:		
		Ne	Ano (zpoždění nebo obtíže)	celkem
Splátky ku příjmu:	0–30 %	45.2%	30.6%	75.8%
	30+ %	12.9%	11.4%	24.2%
Celkem		58.1%	41.9%	100.0%

Poznámka: Počet pozorování: 916.

Tabulka 3 v prvním sloupci zachycuje vlivy jednotlivých faktorů na to, zda mají domácnosti nějakou půjčku nebo úvěr (model (1)), poté se zaměřuje na zadlužené domácnosti. Model (2) zkoumá faktory objektivní předluženosti, model (3) faktory subjektivní předluženosti.

Půjčky a úvěry si častěji berou muži než ženy, domácnosti s dětmi, a domácnosti v nájemném bydlení (model (1)). Značný vliv má příjem domácností a jejich finanční rezervy. Výrazně méně

často si půjčují nízkopříjmové domácnosti, což může souviset s dostupností půjček. Domácnosti s dlouhodobou finanční rezervou nebo ty, které zpravidla neutratí celý svůj měsíční příjem, si půjčují výrazně méně často.

Některé faktory vedou častěji jak k objektivní předluženosti (model (2)), tak k subjektivní předluženosti (model (3)). Nízký příjem zvyšuje pravděpodobnost předluženosti podle obou přístupů, výrazněji ale působí na subjektivní předluženost. Nejvíce se to projevuje u domácností s měsíčním čistým příjmem do 11 tisíc Kč na osobu. Jejich splátky půjček a úvěrů přesahují 30 % jejich příjmů čtyřikrát pravděpodobněji, než u domácností s dvojnásobným a vyšším příjmem. Ovšem pravděpodobnost, že mají tyto nízkopříjmové domácnosti zpoždění s platbami anebo obtíže vyjít s příjmem, je oproti vysokopříjmovým domácnostem téměř desetinasobná. Nízkopříjmovým domácnostem po zaplacení relativně vysokých splátek zbývá nižší absolutní částka na pokrytí běžných výdajů.

Domácnosti disponující dlouhodobou finanční rezervou jsou méně často objektivně předlužené a navíc výrazně méně často subjektivně předlužené. Tvorba dlouhodobé finanční rezervy naznačuje plánování do budoucna a vyšší finanční odolnost, zadlužené domácnosti tak mají méně často finanční potíže.

Počet půjček, úvěrů či nedoplatků také významně ovlivňuje pravděpodobnost předlužení. Ti, kdo mají jen jednu nebo dvě půjčky, mají často nižší relativní splátky a méně často potíže než ti, kdo mají čtyři a více půjček.

Domácnosti nakupující na splátky jsou objektivně předluženy méně často než domácnosti s jinými typy půjček a úvěrů, což naznačuje, že nákupy na splátky představují spíše nižší částky a splátky a celkově méně zatěžují domácnosti. Půjčky od nebankovních institucí výrazně zvyšují pravděpodobnost subjektivního předlužení. Domácnosti s půjčkami od nebankovních institucí mají tedy častěji finanční potíže, což může být způsobeno relativně nevýhodnými podmínkami těchto půjček. Model nicméně neumí zachytit směr kauzality mezi těmito proměnnými. Nelze tedy vyloučit ani vysvětlení skrze omezenost přístupu k úvěrům, tedy že lidé ve finančních potížích častěji vyhledávají půjčky u nebankovních institucí čisté proto, že u bankovních institucí na ně nedosáhnou.

Domácnosti platící nájem jsou vzhledem k dodatečnému výdaji oproti vlastníkům (bez hypotéky) častěji objektivně i subjektivně předluženy. Ovšem pravděpodobnost objektivního předlužení domácností s hypotékou je výrazně vyšší, což odráží, že jsou jejich celkové měsíční splátky relativně vysoké. Na druhou stranu jsou ale méně často subjektivně předluženy. To naznačuje, že ačkoli jsou jejich splátky relativně vysoké, mnohdy se kvůli nim nedostávají do finančních potíží. Podobný efekt spatřujeme i u vzdělání. Zatímco respondenti s vysokoškolským vzděláním mají výrazně častěji relativně vysoké splátky než ti se základním vzděláním, do finančních obtíží se dostávají méně často.

Tabulka 2 Logistická regrese (odds ratios)

		Zadlužení:	Předlužení:	
Referenční skupina:		Mají úvěry či půjčky (1)	Objektivní (2)	Subjektivní (3)
Žena	Muž	1.431***	1.147	1.017
Věk 50–65	Věk 18–29	0.759	1.011	0.442**
	Věk 30–39	1.292	1.167	0.591**
	Věk 40–49	1.464**	0.724	0.688
Základní vzdělání	Vyučení	1.598**	1.978	0.612
	SŠ s maturitou	1.340	1.505	0.634
	VŠ	1.170	2.570**	0.435**
Podíl pracujících členů domácnosti <0,25	Podíl 0,25–0,49	0.705	2.800*	1.914
	Podíl 0,50–0,74	0.881	2.077	1.368
	Podíl ≥0,75	1.117	3.880**	1.385
Bezdětní	1 dítě	1.683***	1.261	0.951
	2+ dětí	1.731**	0.749	0.680
Rozvedení a ovdovělí	Ženatí, vdané, s partnerem	1.116	1.198	0.760
	Svobodní	0.838	1.743	1.644*
Čistý měsíční příjem domácnosti na osobu > 22 tis. Kč	Příjem < 11 tis.	0.654**	3.927***	9.944***
	Příjem 11–15 tis.	0.863	2.095**	4.522***
	Příjem 15–22 tis.	0.927	0.808	2.143***
Osobní vlastnictví (bez hypotéky)	Hypotéka	---	5.429***	0.648**
	Nájem (a jiné)	1.568***	1.829**	1.515*
Nemají DFR	Mají DFR	0.447***	0.700*	0.348***
Na konci měsíce sahají do úspor/půjčují si	Ušetří	0.274***		
	Vyjdou akorát	0.420***		
Nemají nebankovní půjčky	Nebankovní půjčky		0.727	1.660**
Nemají nákup na splátky	Nákup na splátky		0.372**	1.331
4 a více úvěry, půjčky či nedoplatky	1 půjčka		0.213***	0.393***
	2 půjčky		0.431***	0.526**
	3 půjčky		0.796	0.736
Praha	Do 1 tis. obyvatel	1.177	0.709	0.608
	1–5 tis. obyvatel	1.174	0.710	0.528**
	5–20 tis. obyvatel	1.155	0.783	0.770
	20–100 tis. obyvatel	0.879	0.592	0.656
	> 100 tis. obyvatel (kromě Prahy)	1.007	0.752	0.726
	Konstanta	0.998	0.052***	2.240
	Počet pozorování	1629	899	927
	Pseudo R ²	0,125	0,185	0,240

Poznámky: * Statisticky významné na 10% hladině významnosti. ** Statisticky významné na 5% hladině významnosti. *** Statisticky významné na 1% hladině významnosti. Pozorování s chybějícími hodnotami („nevím“, bez odpovědi) jsou z analýz vyřazená. DFR – dlouhodobá finanční rezerva.

Uváděná odds ratios indikují pozitivní vztah při hodnotách > 1; naopak negativní vztah při hodnotách < 1.

Zdroj: Výběrové šetření Ipsos pro Českou spořitelnu, a.s. (9. 6.–16. 6. 2023); vlastní výpočty.

6. REFERENCE

- Anioła, P. and Gołaś, Z. (2012). Differences in the level and structure of household indebtedness in the EU countries. *Contemporary Economics*, 6(1), 46–59.
- Anioła-Mikołajczak, P. (2016). Over-indebtedness of households in Poland and its determinants. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 15(4), 17–26.
- Atkinson, A. and Messy, F. (2012). Measuring financial literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions No. 15. Paris: OECD.
- Betti, G., Dourmashkin, N., Rossi, M. and Ping Yin, Y. (2007). Consumer over-indebtedness in the EU: Measurement and characteristics. *Journal of Economic Studies*, 34(2), 136–156.
- D'Alessio, G. and Iezzi, S. (2013). Household over-indebtedness: Definition and measurement with Italian data. Bank of Italy Occasional Paper No. 149. Rome: Bank of Italy.
- D'Alessio, G. and Iezzi, S. (2016). Over-indebtedness in Italy: How widespread and persistent is it? Bank of Italy Occasional Paper No. 349. Rome: Bank of Italy.
- Dynan, K. (2009). Changing household financial opportunities and economic security. *Journal of Economic Perspectives*, 23(4), 49–68.
- Flaherty, J. and Banks, S. (2013). In whose interest? The dynamics of debt in poor households. *Journal of Poverty & Social Justice*, 21(3), 219–232.
- Friedman, M. A. (1957). *Theory of Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press.
- McKnight, A. (2019). Financial Resilience among EU households. New estimates by household characteristics and a review of policy options. Research Notes, Social Situation Monitor. European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Modigliani, F. (1966). The life cycle hypothesis of saving, the demand for wealth and the supply of capital. *Social Research*, 33(2), 160–217.
- Muir, K., Reeve, R., Connolly, C., Marjolin, A., Salignac, F., Ho, K. (2016). Financial Resilience in Australia 2015. Centre for Social Impact - University of New South Wales, National Australia Bank.
- Rinaldi, L. and Sanchez-Arellano, A. (2006). Household debt sustainability. What explains household non-performing loans? An empirical analysis. European Central Bank Working Paper Series No. 570. Frankfurt am Main: European Central Bank.
- Salignac, F., Marjolin, A., Reeve, R., Muir, K. (2019). Conceptualizing and Measuring Financial Resilience: A Multidimensional Framework. *Social Indicators Research*, 145, 17–38.
- Shen, S., Sam, A. G. and Jones, E. (2014). Credit card indebtedness and psychological well-being over time: Empirical evidence from a household survey. *The Journal of Consumer Affairs*, 48(3), 431–456.
- Wałęga, A. and Wałęga, G. (2021). Self-employment and over-indebtedness in Poland: Modelling income and debt repayments distribution. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 9(4), 51–65.